

віри: «Чекаю воскресіння мертвих і життя будучого віку». Наприкінці 1916 року він став знаком 19-го корпусного авіазагону південно-західного фронту, на основі якого навесні 1917 року було сформовано авіагрупу винищувачів. На літаку командира було намальовано чорний череп на білому тлі, а на літаках рядових пілотів – білий череп на чорному тлі.

На літаку прапорщика Михайлова із 22-го корпусного загону було розміщено шість зазначених символів – чотири на крилах та два на рулі повороту. На цій машині він літав після більшовицького перевороту у складі Червоного повітряного флоту, але у 1918 році офіційною емблемою стали пентаграми червоного кольору і символи примусово було змінено. На Північному фронті воював 1-ий Костромський авіазагін, на крилах його аеропланів була намальована «Адамова голова» в червоному колі. На початку 1919 року зазначений авіазагін перейменували на 18-й розвідувальний та вимагали змінити кола на пентаклі. Льотчики своєрідно виконали наказ – у центрі червоної зірки вони малювали «Адамову голову». На початку 1920 року більшовицькою владою цей символ було остаточно заборонено.

У сучасній авіації знаходимо зазначений символ. Наприклад, його використовують ВПС Великої Британії та США. Зокрема, тридцять років належать до британських королівських ВПС літаки Hawk компанії «British Aerospace». Hawk є учбовим літаком для льотної підготовки вищого класу та бере участь у престижних авіа шоу у складі пілотажної групи «Red Arrows». Потягом експлуатації його технічні характеристики постійно удосконалювалися для виконання

технічних завдань, серед яких була імітація в учбових повітряних боях ворожих літаків. Зазначену функцію виконувала 100-а ескадрилья, емблемою якої є «Адамова голова». Такий же символ використовує VF-84 – відома ескадрилья морської авіації США.

Висновки

В результаті проведеного дослідження проаналізовано релігійний концепт людиновимірності авіації. Сакральна традиція культури репрезентує значний сектор символічного, що впливає на більш повне тлумачення людської природи. Символ заперечує будь-яку можливість до зведення, редукції трансцендентного до рівня наївного (примітивного) сприйняття.

Список літератури

1. Мифологический словарь / Гл. ред. Мелетинский. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 672с.
2. Этимологический словарь Фасмера <http://vasmer.narod.ru/index.htm>
3. Чжоу Цзинхуа. Дао И-Цзина. – К.:София, Ltd 1996, 1999. – 368 с.
4. Борхес Хорхе Луис. Книга вымышленных существ // <http://lib.ru/BORHES/creature.txt>
5. Государственный Дарвиновский музей Российской федерации // <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/78855>
6. Нойман Эрих. Мифологические стадии человеческого сознания <http://astrovic.ru/lib/neumann/2-2.htm>
7. Військовий альбом // <http://waralbum.ru/56346/>.
8. «Red Dragon» Mission Muddled as Cheap Search for Mars Life by Mike Wall, SPACE.com Senior Writer Date: 31 July 2011 // <http://www.space.com/12489-nasa-mars-life-private-spaceship-red-dragon.html>
9. Армель Ле БРА-ШОПАР. Філософський зоопарк. Від отваринення до вилучення з людства. – К.: Пульсари, 312 с.

У.П. Кошетар

СИМВОЛ КАК АКТУАЛИЗАЦИЯ ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО В АВИАЦИОННОМ АРТ-ТЮНИНГЕ

В статье рассмотрена проблема конструирования авиационным сообществом символической репрезентации, на основе религиозного мировоззрения.

Ключевые слова: символ, образ, авиационный арт-тюнинг, трансцендентное.

U Koshetar

SYMBOL AS THE ACTUALIZATION OF TRANSCENDENTAL IN AVIATION ART TUNING

The problem of constructing a symbolic representation aviation community factors based on religious worldview

Keywords: symbol, image, aviation art tuning, transcendent.

УДК 008

Л.А. Ороховська

КРИТИЧНА ТРАДИЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕДІАКУЛЬТУРИ: ФРАНКФУРТСЬКА ШКОЛА

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті здійснюється аналіз критичної традиції дослідження впливу мас-медіа на суспільство на прикладі творчості представників Франкфуртської школи та показується її значення для становлення сучасної медіакультури.

Ключові слова: медіакультура, мас-медіа, Франкфуртська школа, громадянське суспільство, держава.

Вступ

У дослідженнях впливу нових медіа на культуру, мовну, політичну, економічну, когнітивну та інші сфери людської діяльності існує кілька підходів, серед яких варто виділити позитивне та критичне ставлення до нових медіа, як технологій. У дослідженні медіакультури ці напрямки єднає те, що ці підходи визнають медіа важливим чинником у формуванні культури, а культуру, у свою чергу, як чинник, що має вирішальний вплив на формування поглядів людей на світ, на себе, на пошуки шляхів перетворення соціального світу. Але якщо позитивний

підхід є аполітичним і він охоплює використання медіа в житті кожної людини, то критичний напрямок досліджень мас-медіа є політизованим. Прибічників критичних культурних досліджень цікавить, насамперед, як еліта використовує медіа для зміцнення своєї влади та якими є наслідки цього для широких мас. Навіть якщо мас-медіа не визнаються в критичній традиції дослідження джерелом конкретних проблем, то їх критикують за те, що вони перешкоджають виявленню і вирішенню цих проблем. У центрі цих теорій – мас-медіа і масова культура, яку вони активно формують, та

аналіз засобів виробництва (власності, реклами, правового регулювання і т. д.), які дають можливість державі, корпораціям контролювати виробництво медіатекстів.

Аналіз досліджень і публікацій

У ХХ столітті одними з перших, хто підняв питання про необхідність осмислити становлення нового суспільства і вплив на його розвиток мас-медіа, були представники Франкфуртської школи. Вони своїм завданням бачили викриття мас-медіа як засобу маніпуляції та поневолення особистості, необхідність формування критичного мислення як єдиної невідчужуваної форми діяльності на даний час. Критикою товарного фетишизму, споживацької ідеології, виявленням маніпуляції з боку влади та аналізом способів маніпуляції вони розробляли стратегію поведінки для ухилення від підпорядкування системі тотального контролю з боку влади.

Представники Франкфуртської школи (М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Е. Фромм, Г. Маркузе, Ю. Хабермас та ін.) мас-медіа розглядали як засіб поширення ідей і світогляду панівного класу та як засіб отримання надприбутку від продажу продукції споживачам. Вони стверджували, що соціальні процеси залежать від культурних нормативів, які втілюються сучасними технічними засобами в суспільну свідомість. У своїх працях вони досліджували вплив ЗМІ на історичні процеси (М. Хоркхаймер, Т. Адорно), на формування псевдокартини світу та споживацького відношення до життя (Е. Фромм), на формування «одновимірної людини» (Г. Маркузе), проблему публічності та комунікативного розуму, формування «нової непрозорості» (Ю. Хабермас).

Постановка завдання

Для налагодження діалогу між організаціями громадянського суспільства та владою, важливе деліберативне прийняття рішень, яке є можливим лише тоді, коли в публічних сферах, що комунікують між собою, відбувається дискусивний обмін аргументами та думками. Усвідомленню цього сприяє дослідження критичної традиції медіакультури філософами Франкфуртської школи, які здійснили аналіз впливу медіа на трансформації соціокультурної сфери життя суспільства.

Основна частина

З позиції критичного підходу в дослідженні медіакультури, мас-медіа розглядаються як частина економічної та політичної систем, яка виражає інтереси еліти, що перебувають при владі. Цей підхід розглядає ідеологічну функцію мас-медіа як поширення ідей та світогляду владних структур і замовчування альтернативних точок зору, які могли б служити формуванню активної та організованої опозиції. Ті, хто володіє медіа та приймає рішення, створюють знання про суспільство та для суспільства. Внаслідок цього зменшується кількість незалежних ЗМІ, відбувається посилення концентрації медіа на більш крупних ринках, відмова від ризику, ігнорування нечисельної та бідної аудиторії. Економічні сили намагаються виключити ті голоси, які не володіють економічною силою чи ресурсами. Вони діють, «консолідуючи положення тих груп, які вже утвердилися на основних ринках засобів масової комунікації, і виключаючи ті групи, в яких недостатньо

капіталу, щоб успішно конкурувати. Отже, голоси, які вижили, в основному належать тим, хто менше за все налаштований критикувати домінуючий розподіл багатства та влади. І, навпаки, ті, хто міг би кинути виклик подібній системі, позбавлені можливості оприлюднювати своє незадоволення чи опозицію, оскільки не розпоряджаються ресурсами, необхідними для ефективного спілкування з широкою аудиторією» [1, с. 37].

Мас-медіа стають важливим засобом для встановлення основних і домінуючих ідей та поглядів на світ. Хоч у суспільстві, де встановлено диктат певних економічних і політичних кіл, може створюватися ілюзія, що існує полеміка ідей, проте здійснюється пропаганда тільки тих ідей, які насправді відображають інтереси еліти. Але ідеологічне домінування ніколи не буває повним і між різними групами еліти йде постійна боротьба за зміст порядку денного мас-медіа як засобу впливу на суспільну свідомість. Мас-медіа в таких умовах стають пропагандистами певних ідеологій, які нав'язуються провідними силами, стають засобами всеохоплюючого, цілеспрямованого культурного впливу.

Розглядаючи проблеми функціонування масової комунікації, представники Франкфуртської школи дотримуються точки зору про важливість історичного підходу до аналізу фактів, які зумовлюють соціальні відносини в суспільстві. Основну провину за ідеологізацію економічного базису в інтересах панівного класу вони покладають на мас-медіа. У філософії представників Франкфуртської школи проявляється негативне ставлення до стану сучасного суспільства загалом, що втілюється в «критичній теорії суспільства». Найбільше були піддані критиці наслідки НТР, а також «масової культури» і засобів масової комунікації, які значною мірою сприяли формуванню того стану суспільної свідомості, який можна характеризувати як ірраціональний. У цих концепціях критичність постає як критерій раціональності й відзначається особливою категоричністю та непримиримістю, охоплюючи всі сфери життя, включаючи сферу моралі, ідеалів, самоусвідомлення індивідів. Стверджується й обґрунтовується думка, що в умовах сучасності сама здатність до критичного мислення стає проблематичною. Проблема маніпуляції масовою свідомістю отримала висвітлення в працях Г. Маркузе, Е. Фромма, В. Беньяміна, Ю. Хабермаса, які розглядали вказану тенденцію як форму несвободи і небезпеку втрати критичної самосвідомості.

М. Хоркхаймер та Т. Адорно ще в 1947 р. передбачали, що в майбутньому радіо (а згодом мова пішла про телебачення) будуть здійснювати ефект всезагальної гомогенізації суспільства, сприяючи посиленню тенденції диктату та контролю над громадянами за допомогою мас-медіа, які через пропаганду насаджують стереотипні погляди. Дослідники в період, коли нові засоби мас-медіа (радіо, телебачення, кіно) сприймалися як такі, що мають потенціал вивільнення, належать людям і створені для людей, сприяють демократії та продовженню процесу просвітництва, кинули виклик тим, хто прославляв можливості, що давали нові засоби масової інформації та культурні технології. Вони піддали сумніву можливості побудови комунікації на прин-

ципах демократії та піддали критиці вплив комерції на незалежну роботу мас-медіа. Одними з перших вони звернули увагу на вплив цих засобів на масовізацію суспільства: «Сьогодні культура на все накладає печатку одноманітності. Кіно, радіо, журнали утворюють собою систему. Кожний окремо її розділ і всі разом висловлюють рідкісне єднання» [2, с. 149]. Метою Т. Адорно і М. Хоркхаймера було прагнення звернути увагу на перетворення мистецтва на товар, на використання нових технологій масових комунікацій для комерційних цілей.

Масове виробництво культурних форм пов'язане з атомізацією суспільства, коли стають слабкими міжособистісні контакти, втрачається почуття соціальної та моральної солідарності. Стереотипні форми культури можуть навіть змінювати психологічний тип особистості. Т. Адорно і М. Хоркхаймер показують руйнівний вплив на особистість поширення стереотипів масової культури, які ведуть до уніфікації індивідуальних особливостей. На їхню думку, якість відтворення зразків високої культури засобами масової інформації є настільки низькою, що вбиває в людей бажання насолоджуватися ними в оригіналі. Трансляція запису симфонічного оркестру по радіо нездатна відтворити його справжнє звучання, а репродукції шедеврів мистецтва в журналах чи публікації літературних творів світової класики в скороченій, серіальній формі просто шкідливі. Якщо занадто багато людей стане вдовольнятися легкодоступними культурними сурогатами, то зникне інтерес до високих форм культури. Т. Адорно і М. Хоркхаймер асоціюють масову культуру з розсадником політичного тоталітаризму й заявляють про монополювання контроль над виробництвом і поширенням культурних товарів, про «гуртову стандартизацію», про занепад критичної функції мистецтва, яке втратило спонтанність, новизну і внутрішню цінність заради отримання прибутку.

Стосовно проблеми взаємовідношень «масової культури» і «еліти» є дві протележні думки. Прибічники консервативних поглядів вважають, що масова культура несе загрозу культурній і соціальній владі еліт. Теоретики Франкфуртської школи вважають, що нова «індустрія культури» викликає, навпаки, ефект підтримання влади еліт. Т. Адорно і М. Хоркхаймер зазначають, що медіа не стали засобом поширення просвітництва, вони, навпаки, відкрили дорогу варварству. Нехтуючи своєю незалежністю, вони відволікають аудиторію від проблем реальності, заробляючи на цьому прибуток. Масове виробництво знижує міру індивідуальності, самотність і критичну гостроту. Щоб протидіяти цим тенденціям, дослідники закликають «мислити моделями», які несли б не тільки критичний зміст, але й пізнавальний потенціал, «відкритий» з точки зору соціальних прогнозів. Головну мету вони бачать у виявленні критичних аспектів дійсності.

Розвиток науки і техніки не означає розвиток критичної самосвідомості. Наука в сучасному суспільстві служить не стільки пізнавальним цілям на благо людини, як забезпеченню технологій, які широко використовуються в антигуманних цілях, насамперед, для посилення зростаючого управління та маніпуляції суспільною свідомістю. М. Хоркхаймер і Т. Адорно піддають критиці соці-

альну індиферентність, конформізм, моральну й духовну деградацію сучасної людини, яка все більше проявляється в умовах НТР. На прикладі американського способу життя сучасне суспільство вони розглядають як «затямарення розуму», а історію – як зміну форм «саморуїнування просвіти», яка втрачає в ХХ ст. свої прогресивні функції під натиском згубного впливу апарату панування. Автори характеризують суттєві тенденції суспільного розвитку за допомогою таких категорій, як «панування» суспільних інститутів, пригнічення окремої особистості, страх перед анонімними силами державності, втрата розумом своєї незалежності й крах ілюзій, пов'язаних із просвітництвом.

Продовжує критичну традицію дослідження ролі засобів масової комунікації Г. Маркузе, який у своїх працях піднімає проблему психології сучасної людини, пригнобленої за допомогою мас-медіа. Під їхнім впливом виробляється стереотипність, однорівність мислення. Г. Маркузе вважає, що таким впливом володіє все предметне та інформаційне середовище, що призводить до виникнення феномена «однорівного мислення». Людина втрачає притаманне їй критичне мислення і зберігає лише вимір, що відповідає стремлінням її споживачької свідомості. Терміни, які ввів Г. Маркузе; – «однорівна людина», «однорівне суспільство», «однорівне мислення і поведінка», «репресивні потреби», «репресивна цивілізація» – використовуються для характеристики сучасного споживачького суспільства.

Г. Маркузе назвав суспільство, створене за допомогою індустрії культури, однорівним, тоталітарним, репресивним (поняття «репресія» Г. Маркузе використовує для позначення процесів стримування, примусу та пригнічення як особистості, так і суспільства). Суспільство, встановивши владу над людиною, виправдовується досягнутим добробутом. Г. Маркузе звертає увагу на посередницьку роль у цьому мас-медіа: «Цей вид добробуту, продуктивна суперструктура над спресованим нещастям у фундаменті суспільства, повністю підпорядкував собі «мас-медіа», що є посередником між власниками та тими, хто від них залежить. Його рекламні агенти формують універсум комунікації (в якому виражає себе однорівна поведінка), а його мова служить свідченням процесів ідентифікації, уніфікації, систематичного розвитку позитивного мислення й образу дій, а також зосередженої атаки на трансцендентні, критичні поняття» [3, с. 349]. Для того, щоб уникнути протестів у суспільстві, влада, за допомогою мас-медіа, культивує вигідні їй матеріальні та інтелектуальні потреби. Сила влади та бізнесу не дає можливості реалізувати економічну свободу, яку Г. Маркузе бачить як свободу від контролю з боку економічних сил і відносин, свободу від щоденної боротьби за співіснування та заробітку на життя і політичну свободу – звільнення індивідів від політики, яку вони не можуть реально контролювати.

Особливою актуальністю набувають у наш час, в умовах індивідуалізації суспільства, слова Г. Маркузе про те, що «зміст інтелектуальної свободи полягає у відродженні індивідуальної думки, що поглинута в наш час засобами масової комунікації і впливу на свідомість» [3, с. 277]. Г. Маркузе вказує

на парадокс суспільства, яке досягнуло технічної можливості забезпечити реалізацію як добробуту, так і вищих цінностей людини, але замість цього використовує свою силу для придушення критики та опозиції. Він вказує на відмінності між «культурою», цінностями, на які орієнтується суспільство, і «цивілізацією», матеріальним фундаментом життя суспільства та зазначає, що культура перебуває в постійній продуктивній суперечності з цивілізацією. Сучасна культура та наука стають інструментами гегемонії, як з боку держави, так і корпорацій, які використовують сучасні досягнення в своїх цілях. Г. Маркузе висловлює занепокоєння з щодо того, що поява нових технічних можливостей у сфері мас-медіа може бути використана для чергового наступу проти прав і свобод людини. Його питання: «Підкорення космосу може прискорити і розвинути засоби комунікації та інформації, проте питання в тому, чи не занадто вони вже швидкі та розвинуті для того, що передається з їхньою допомогою» [4, с. 97] набуває сьогодні особливої актуальності.

Г. Маркузе піддає критиці сучасне суспільство, яке виробляє «розваги та інформацію», аби прив'язати людей до капіталістичної системи. Рухийною силою суспільного розвитку він бачить технічну раціональність, яка формує не тільки цілі та завдання, але й структурні зв'язки всієї суспільної системи. Раціональність такого типу діє на основі «безособових правил» і сприймається як виробнича необхідність. Сучасне суспільство Г. Маркузе розглядає як втілення «технічного універсуму», що дає можливість здійснювати універсальний контроль і управління. Суспільні відносини також трансформуються: місце соціально-економічних відносин займають техніко-організаційні взаємозв'язки. Техніка стає формою «соціального контролю та панування», вона формує потреби людини, мотиви її поведінки, вчинків і дій. Усе це посилює трансформацію свідомості, формує «одновимірність», приводить до втрати критичного, опозиційного ставлення до дійсності. Отже, «одновимірність» розглядається Г. Маркузе як наслідок панування технічної раціональності, як суспільний феномен сучасності, який нівелює, згладжує конфлікти й суперечності. Для державної влади вигідно формування суспільства «одновимірних» людей, у якому немає мови про протест.

Концепція «одновимірного суспільства» є актуальною в умовах сьогодення з його технологіями маніпуляції свідомістю. Історія ще ніколи не знала такого тотального панування і контролю мас-медіа над суспільством і індивідом, які спостерігаються в наш час. За допомогою технологічного прогресу в усіх сферах людського життя встановлений тотальний контроль і вплив. Під впливом сучасних мас-медіа люди втрачають критичне мислення, перетворюються на конформістів. Влада в усі часи прагнула взяти під свій контроль мас-медіа. Тому діяльність інституту медіа спрямована швидше на збереження існуючих порядків, ніж на їхню зміну.

Пошукам засобів «соціальної терапії», тобто можливості гуманізації соціального життя та суспільних відносин, присвячені праці Е. Фромма. Гуманізацію він пов'язує із «самореалізацією» людини, «раціональним розумінням» її справжніх інтересів і

потреб, а також із раціональною комунікацією. Характеризуючи вплив сучасних ЗМІ, він порівнює їх із «кривим дзеркалом» та зазначає, що «представникам маленького племені легше судити про поведінку авторитарної особистості, ніж багатомільйонному населенню нашого часу, яке має досить обмежені уявлення про свого кандидата та знає лише те, що бачить у кривому дзеркалі сучасних засобів масової інформації та передвиборних плакатах, що підготовлені спеціалістами із Public Relations». [5, с. 64-65].

Критичну традицію Франкфуртської школи у своїх дослідженнях передумов існування в суспільстві відкритої і свободної комунікації продовжує Ю. Хабермас. Механізми управління та контролю в суспільстві, особливо такі як ідеологія, політика, держава, використовують можливості маніпуляції за допомогою нових мас-медіа, які здійснюють активний вплив на людину та можуть змінити її історичну індивідуальність, виступаючи зовнішнім регулятором людських вчинків і соціальних дій. Тому необхідно надати цій тенденції істинно гуманного спрямування. Цьому сприяє теорія комунікативної дії Ю. Хабермаса. Ця теорія має зв'язок із мовними концепціями Х.-Г. Гадамера, М. Хайдеггера, Л. Вітгенштейна, П. Рікера та ін. У своїх працях Ю. Хабермас прагне з'ясувати зв'язки між соціальними діями, насамперед, «комунікативними діями» та гуманізацією суспільного життя.

Ю. Хабермас визначає суспільство як соціально-культурну систему, яка розвивається шляхом освоєння зовнішньої природи в процесі виробництва, а також створення внутрішніх структур за допомогою соціалізації через інструментальні та соціальні дії. З часу виникнення людського суспільства процес праці (інструментальні дії) і міжособистісні відносини (комунікативні дії) тісно пов'язані. Це два визначальних соціокультурних фактори, які визначають специфіку людського суспільства та рівень його розвитку. Але якщо перший фактор досить детально розглянутий в філософських та економічних вченнях, насамперед у творах К. Маркса, то другий фактор практично не розглядався в своєму основному значенні – як соціальна дія і не виділявся з категорії продуктивних сил і виробничих відносин. Це доказує Ю. Хабермас у своїй теорії, обґрунтовуючи роль «комунікативного розуму», або «комунікативної раціональності» і «комунікативної дії», які спрямовані на вирішення протиріч існуючої соціальної реальності та на вироблення нових культурних сенсів, які можуть служити орієнтирами як для розвитку суспільства, так і самої людини.

Медіа стають не просто системою ЗМІ та масових комунікацій. Вони створюють систему культурно-інформаційної монополії, яка стає опорою держави. Діяльність мас-медіа – це соціальна діяльність. Соціальні дії носять комунікативний характер. Суб'єкти комунікації спільно виробляють мету, ціннісні орієнтації, координують свої дії відповідно до досягнутих угод, сприяючи розвитку процесів соціальної інтеграції та солідарності. Цей процес Ю. Хабермас позначає поняттям «комунікативної раціональності» і «комунікативної дії». Абстрактну просторову структуру публічності Ю. Хабермас розглядає як розширення соціальних просторів, здійснене простими інтеракціями між присутніми. «Наці-

ональні публічні сфери втілюються в мережі, через які протікають «дикі», тобто в загальному й цілому неорганізовані потоки комунікації, що зіштовхуються один з одним. Ці мережі передають повідомлення різного виду: новини та репортажі, думки та есе, доповіді, бесіди з ведучим, програми кабаре, шоу, фільми, спогади та інсценування, тобто програми розважального, повчального чи наставницького характеру, передачі інформативного, формуючого суспільну думку чи драматичного змісту. Ці повідомлення створюються і подаються в мас-медіа (чи в таких закладах культури, як театри, музеї, бібліотеки і т. д.), трансплюються через місцеві чи надрегіональні канали, сприймаються і споживаються різними типами читачів, слухачів, глядачів, обробляються і супроводжуються коментарями зацікавлених груп, партій, таборів, субкультур і т. д.» [6, с. 128].

Мовна модель Ю. Хабермаса розглядає мову як відображення соціальної практики. Останню, на думку автора, можна розглядати з точки зору змін в економіці, політиці, культурі, але всі вони знаходять відображення в мові, яка існує в цьому соціальному контексті, який змінюється і жваво реагує на всі зміни. У концепції Ю. Хабермаса мова виступає як: форма соціального спілкування, під якою розуміють різні способи, які дозволяють встановити будь-які відносини між автономним існуванням людини й соціуму; засіб масового спілкування (в тому числі й засіб масових комунікацій: друк, радіо, телебачення та ін.); засіб колективного спілкування (спілкування різних співтовариств, суспільних рухів і ін.); природна розмовна мова (мовлення); і, на сам кінець, як основа діалогу та пошуку консенсусу – узгодженості в діях, які необхідні для будь-якої форми соціального спілкування, будь-якої соціальної організації. Також мова виконує функцію світорозуміння. Ю. Хабермас зазначає, що їй завдячують виникненням «в межах комунікативної дії контексти партикулярних життєвих світів» [7, с. 344]. Звертаючи увагу на важливість мовленнєвої комунікації, Ю. Хабермас зазначає: «Мова не є дзеркалом світу, але відкриває нам доступ до нього. При цьому вона завжди упевнений спосіб уже спрямовує наш погляд на світ» [8, с. 19]. Він аналізує такі складні соціальні об'єкти, як структура суспільних зв'язків, форми спілкування, типи дискурсу тощо. Його концепції щодо проблем комунікації, поведінки, мови не тільки висвітлюють їхню роль як засобу відображення, але й засобу від-творення об'єкта, його «інобуття».

Прогностичні концепції Ю. Хабермаса містять у собі гіпотетичні уявлення про соціальну дійсність, насамперед людські відносини. Людина в сучасному світі піддається гнобленню з боку соціальних сил не тільки і не стільки внаслідок економічних причин, скільки у результаті своїх хибних уявлень про суспільство, свого роду «відчужену свідомість». Альтернатива бачиться Ю. Хабермасом у здійсненні революції свідомості, яка б звільнила людину від хибних уявлень. Засобом для цього він вважає критику, критичну рефлексію. Будь-яку ідеологію він, як і інші представники Франкфуртської школи, розглядає, незалежно від її соціального й теоретичного змісту, по-перше, як викривлену, відчужену псевдосвідомість і, по-друге, як могутній інструмент маніпуляційної політики, яка формує неадекватне, неістинне,

ідеологізоване уявлення про дійсність. Він обґрунтовує думку про те, що ідеологія є засобом для псевдоконсолідації і «тотожності» індивіда із системою, тим самим зберігаючи цю систему. Під ідеологією він розуміє різні форми сучасної ідеологічної політики – ідеї, цінності, життєві пріоритети, що насаджуються всіма можливими засобами, широко пропагуються і в результаті формують псевдоінтереси та потреби, спрямовані на стабілізацію системи. Ідеологія через систему виховання, освіти, засобів масової інформації здійснює згубний вплив на всі сфери життя людини, стає знаряддям формування стандартизованого мислення.

Ю. Габермас звертає увагу на негативні тенденції сучасного суспільства: можливості техніки використовуються не за призначенням. Техніка стає новою формою «соціального контролю та панування», робить суспільство залежним від універсального контролю і управління, сприяє формуванню «технократичної свідомості», яка трансформує природні потреби людини, мотиви її поведінки, вчинків і дій, що практично виливається в тенденцію, яка веде до інструменталізації людини через вироблення авторитаризму поведінки, перетворення людини на функціонера. Наука й техніка визначаються Ю. Хабермасом як «нова ідеологія», яка наносить значні збитки фундаментальним умовам людського існування, насамперед, мові, а саме пов'язаним із мовними комунікаціями формам соціалізації та індивідуалізації, можливостям інтерсуб'єктивного розуміння.

Ю. Хабермас апелює до нового фактора суспільного розвитку в ХХ ст. – до «продуктивної сили комунікації», яка, подібно до розуму, вже проявила себе як активний фактор суспільного розвитку й втілилася в боротьбі за соціальне звільнення. На його думку, цей комунікативний розум уже змусив рахуватися із собою і в рухах за громадянську емансипацію – у боротьбі за суверенітет народу та права людини; і в діяльності та установах демократичної правової держави; і в інститутах громадянської відповідальності. Завдання, яке у наш час варто намагатися вирішити засобами «продуктивної сили комунікації», полягає, насамперед, у виявленні соціокультурного потенціалу сучасного суспільства, соціокультурних можливостей модернізації суспільства. Влада як фундаментальний феномен сучасного соціального життя, здійснюючи контроль над мас-медіа, використовує їх для свого зміцнення, обмежуючи їхню продуктивну силу. В такій ситуації, на думку Ю. Хабермаса, потрібно задіяти весь той багатий арсенал методологічних засобів і прийомів, вироблених у сучасних філософських і соціологічних вченнях, та спрямувати їх на налагодження «неспотвореної, справжньої комунікації», яка є незалежною від владних структур, за взірцем того, як поза полем їхньої дії існують література, мистецтво та деякі інші феномени, пов'язана з експресійною сферою культури. До таких структур Ю. Хабермас відносить комунікацію, тісно пов'язану з буденною мовою, з природною мовною діяльністю, яка є незалежною від влади, рухливою, продуктивною. «Теорія комунікативної дії» Ю. Хабермаса пропонує програму соціально-культурних перетворень, що орієнтовані на «комунікативну раціональність» і «комуні-

кативну дію». Саме «комунікативну дію» він розглядає як фактор суспільного розвитку, який може сприяти якісним змінам у соціальній сфері.

Висновки

Надії оптимістів інформаційного суспільства на те, що нові інформаційні технології та створені на їхній основі мас-медіа підвищать рівень демократизації суспільства не виправдалися. Громадянське суспільство зіштовхується все із новими викликами, пов'язаними з закріпленням влади в руках бюрократії та фінансової олігархії. Традиційні мас-медіа, насамперед, преса, радіо, телебачення, стали рупором вузької групи осіб, які контролюють не тільки бізнес, владу, а й медіапростір країн. Інформаційна сфера перетворилася на виробництво та проєкцію в масову свідомість образів, які створюють реальність. В умовах, коли мас-медіа стають власністю вузького кола осіб, які зосереджують у своїх руках владу і бізнес, вони перетворюються на засіб, що перешкоджає виявленню та вирішенню назрілих проблем у суспільстві. У медіакulturі в такій ситуації спостерігаються кризові явища: підтасовка фактів, замовчування небажаної інформації, висвітлення подій у вигідному ракурсі для еліти, створення негативного іміджу опозиції. Виробництво змісту медіатекстів у таких умовах спрямовується на підтримання авторитету владних та бізнес структур, що перешкоджає медіа шукати шляхи реформування суспільства.

Критична традиція дослідження медіакulturі передбачає викриття маніпулятивних можливостей мас-медіа заради забезпечення влади їхню власників. Завданням громадянського суспільства в галузі медіакulturі є відстоювання можливості критики соціальних інститутів і соціальних порядків, забезпечення організації дискурсу щодо їхнього реформування для реалізації прав і свобод людини й громадянина. Для цього законодавство в сфері медіакulturі має гарантувати, на нашу думку, можливість вільно піднімати конкретні соціальні про-

блеми, шукати причини виникнення цих проблем та шляхи їхнього вирішення. Протистояти гегемонії провладних медіа можна створивши альтернативну мережу медіа громадянського суспільства та різних суспільних рухів, які будуть поширювати інформацію об'єктивно, здійснювати суспільний моніторинг дезінформації й противагу інформації, яка поширюється в інтересах певних кіл, а не суспільства загалом. Тільки така система медіа могла б забезпечити деліберативну (від англ. deliberate – обдумувати, зважувати, радитися, обговорювати) модель комунікації і демократичне прийняття рішень з умовою більш чи менш дискурсивного вирішення суперечки думок та дискурсу між громадськими організаціями і державною владою.

Список літератури

1. Murdock G. and Golding P. Capitalism, Communication and Class Relations / Graham Murdock and Peter Golding // Mass Communication and Society / J. Curran et al. (eds). – Londres : The Open University Press, 1977. – pp. 12-43.
2. Хоркхаймер М., Адорно Т. Диалектика просвещения. Философские фрагменты / Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно; Пер с нем. М. Кузнецова. – М.-СПб. : «Медиум», «Ювента», 1997. – 311 с.
3. Маркузе Г. Одномерный человек // Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек : Исследование идеологии развитого индустриального общества. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 251-515.
4. Маркузе Г. Критическая теория общества: Избранные работы по философии и социальной критике / Герберт Маркузе; пер. с англ. А. А. Юдина – М. : АСТ : Астрель, 2011. – 382 с. – (Philosophy).
5. Фромм Э. Иметь или быть? / Эрих Фромм; пер. с нем. Э. Телятниковой. – М. : АСТ : Астрель, 2011. – 314 с. – (Философия. Психология).
6. Хабермас Ю. Ах, Европа. Небольшие политические сочинения, XI / Юрген Хабермас; Пер с нем. Б. М. Скуратова. – М. : Издательство «Весь мир», 2012. – 160 с. (Тема).
7. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. Двенадцать лекций / Юрген Хабермас; Пер. с нем. – 2-е изд., испр. – М. : Издательство «Весь мир», 2008. – 416 с.
8. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи / Юрген Хабермас; пер. с нем. М. Б. Скуратова. – М. : Издательство «Весь мир», 2011. – 336 с.

Л. А. Ороховская

КРИТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕДИАКУЛЬТУРЫ: ФРАНКФУРТСКАЯ ШКОЛА

В статье осуществляется анализ критической традиции влияния масс-медиа на общество на примере творчества представителей Франкфуртской школы и показывается ее значение для становления современной медиакulturі.

Ключевые слова: медиакulturі, Франкфуртская школа, гражданское общество, государство, масс-медиа.

L. Orochovska

CRITICAL TRADITION OF MEDIA CULTURE RESEARCH: THE FRANKFURT SCHOOL

The article provided an analysis of the critical tradition of study of the influence of mass media on society on the example of the Frankfurt School and shows its importance for the formation of the modern media culture.

Keywords: media culture, mass media, the Frankfurt School, civil society, the state.

УДК 128 (045)

Н.М. Сухова

ГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ЦІЛІСНОГО ПРОЯВУ ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ В РЕАЛІЯХ ЇЇ БУТТЯ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті досліджується проблема людини як вільної особистості з певними схильностями, ідентичністю, життєвими цілями та ціннісними орієнтаціями на початку XXI століття.

Ключові слова: Гуманізм, цінності, людиновимірність, свідомість, суспільство, трансформаційні процеси, культура модерну, постмодерн, екологічна етика.

Вступ

У трансформаційних процесах багатомірного суспільства сягнули нового рівня індивідуальні проблеми людини та складнощі суспільного буття. Кри-